

POPULAČNÍ VÝVOJ STOTISÍCOVÝCH MĚST ČESKÉ REPUBLIKY

Tomáš Kučera, Boris Burcin

Abstract

Population development of cities of circa one hundred thousand inhabitants has been closely watched in the Czech Republic, especially in the sphere of public administration. Defining population size represents a threshold when per capita transfer from the state budget to the local one is substantially increasing, along with growing local participation in redistribution of taxes by the state. Current population growth of selected settlements is dependent, first of all, on migration which is directly related to economic prosperity and attractiveness of particular cities. Regarding these facts, recently observed tendencies of population growth can signalize a real chance for a new radical change – depopulation and even more rapid ageing of local populations. The presented geodemographic analysis shows specificities of past and current developments of the given cities populations, and draws basic contours of their probable, future changes. The presentation of basic demographic indicators is accompanied by many graphic and table presentations.

Key words: population development, 100,000 cities, Czech Republic

ÚVOD

Kategorie tzv. stotisícových měst České republiky představuje v uplynulých dvaceti letech poměrně často diskutovanou skupinu sídel, ať již je diskutována jako celek nebo ještě častěji odděleně sídlo od sídla. Jednak se jedná o skupinu významných sídelních celků, současných a zčásti i minulých krajských center, a jednak se na zájmu o ně významně podepsal způsob rozpočtového určení daní, kdy prosté dosažení stotisícové hranice znamená pro rozpočet jakéhokoli města o desítky milionů korun vyšší příspěvek ze státního rozpočtu.

Mezi stotisícová města byla pro potřeby této studie zařazena sídla, která se v současnosti nacházejí nebo se v nedávné minulosti, v posledních dvou desetiletích, ocitla v bezprostřední blízkosti hranice sto tisíc obyvatel, bez ohledu na změny jejich administrativního vymezení. Takovými městy jsou České Budějovice, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice a Olomouc.

Všechna uvedená města patří mezi regionální centra se srovnatelným regionálním významem, který není určen pouze rozsahem a intenzitou migračních vazeb, ale v podstatné míře také podmínkami přirozené reprodukce jejich obyvatel, dostupností zdravotní péče, bydlení apod. Z populačního hlediska se nezanedbatelnou jeví také skutečnost, že se jedná o samosprávné územní celky, které se snaží posledních bezmála patnáct let nalézt řešení jednoho společného problému – úbytku obyvatelstva *de iure*. Motivací jim je především již zmíněný způsob rozpočtového určení daní, na jehož základě obce

získávají základní prostředky do svých rozpočtů. V případě dosažení či nedosažení stotisícové hranice přitom nejde jen o podstatné kritérium pro přidělování financí ze státního rozpočtu, ale také o nezanedbatelně zvýšený „společenský“ status města, jeho vnímání veřejností a tedy o významný parametr lokálního i regionálního marketingu.

V dalším textu se proto zaměřujeme na vývoj početního stavu a demografické struktury obyvatelstva jednotlivých měst, na jeho obecné i specifické rysy, a v závěru se pak zamýšlíme také nad jeho perspektivami. Pro jeho objektivnější zhodnocení posuzujeme demografický vývoj vybraných měst na pozadí analogického vývoje ve vymezené skupině sídel i v České republice jako celku. Populační vývoj přitom nahlížíme jak vcelku, jako jednotlivý vnitřně nestrukturovaný proces, tak strukturovaně, po jednotlivých jeho složkách – porodnosti, úmrtnosti a migraci.

ZÁKLADNÍ LINIE VÝVOJE CELKOVÉHO POČTU OBYVATEL (1869–2001)

V případě sledované kategorie stotisícových měst se jedná o skupinu homogenní nejen z hlediska populační velikosti, ale také z hlediska regionálního významu jednotlivých do ní zahrnutých celků. Ostatně obě tyto kategorie spolu úzce souvisejí, a přestože počet obyvatel není a ani nemůže být jediným kritériem pozice daného sídla v hierarchickém regionálním systému, lze z jeho populačního růstu přímo usuzovat na vývoj tohoto postavení.

Pro exkurz do vzdálenější minulosti má naše demografická statistika k dispozici řady poměrně velmi spolehlivých statistických údajů vázaných na moderní sčítání lidu. Jejich počátek sahá do roku 1869. Vydeme-li z uvedených dat (tab. 1), můžeme konstatovat, že z hlediska populační velikosti byl náš soubor měst na začátku pozorování, tj. v období dynamické industrializace českých zemí, relativně značně významově diferencován (obr. 1). Na jedné straně variační řady stál v roce 1869 Liberec, tehdejší průmyslové centrum Čech a formující se finanční a politické centrum pohraničí, se svými více než 50 tisíci obyvateli žijícími na území města ve vymezení k 1. 1. 2005. Na opačném konci řady se nalézaly Pardubice, v porovnání s Libercem vykazující pouze čtvrtinový počet obyvatel. České Budějovice spolu s Ústím nad Labem a Hradcem Králové tvořily jádro skupiny s přibližně dvacetitisícovými populacemi. Olomouc se svým specifickým postavením v regionálním subsystému Moravy měla koncem šedesátých let 19. století přibližně 30 tis. obyvatel.

Přestože ze sociálně-ekonomického hlediska se zázemí jednotlivých měst sledovaného souboru významně lišila, dynamika jejich populačního vývoje v první polovině období pozorování (nejméně do roku 1930) byla relativně srovnatelná (obr. 2), což vedlo k zachování původní diferenciaci, zejména ve smyslu vývoje šíře variačního rozpětí hodnot celkového počtu obyvatel a víceméně i pozice jednotlivých měst ve skupině. Výjimku představovalo pouze město Ústí nad Labem, jež do roku 1930 rostlo ve sledovaném souboru nejrychleji – za prvních sedmdesát let jeho počet obyvatel vzrostl prakticky na čtyřnásobek původního počtu z roku 1869. V pořadí druhou nejvyšší dynamiku až do roku 1921 vykazovalo obyvatelstvo Českých Budějovic, jehož početní velikost se zvýšila trojnásobně a v roce 1930 jej tvořilo již bezmála 60 tis. osob.

Období první světové války a první republiky znamenalo pro většinu měst ze souboru výraznou redukci původních temp populačního růstu. Ta byla spojena nejenom se ztrátami obyvatelstva v důsledku první

Tabulka 1 Historický vývoj obyvatelstva (v tis. obyv.)

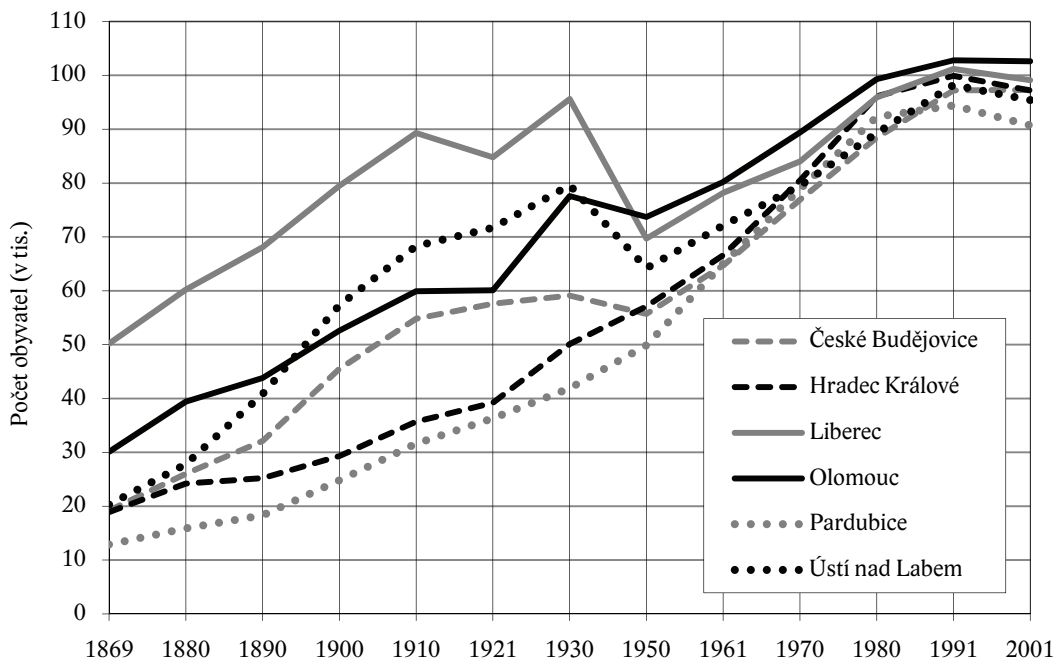
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930
České Budějovice	19,2	26	32,1	45,5	54,8	57,6	59,1
Ústí nad Labem	20,3	27,8	40,8	57,3	68,3	71,7	79,6
Liberec	50,2	60,2	68,1	79,5	89,3	84,8	95,6
Hradec Králové	18,9	24,2	25,2	29,3	35,7	39,2	50,1
Pardubice	12,9	15,9	18,3	24,8	31,6	36,3	41,9
Olomouc	30,1	39,4	43,8	52,6	59,9	60,1	77,6
Vybraná města celkem	151,6	193,5	228,3	289	339,6	349,7	403,9
Česká republika	7 565,5	8 223,2	8 666,5	9 374,0	10 076,7	10 009,5	10 674,2
Podíl na obyv. ČR (v %)	2,0	2,4	2,6	3,1	3,4	3,5	3,8
Variační rozpětí (tis. obyv.)	37,3	44,3	49,8	54,7	57,7	48,5	53,7

	1950	1961	1970	1980	1991	2001
České Budějovice	55,7	64,7	76,9	88,4	97,2	97,3
Ústí nad Labem	64,2	72,1	79,5	89,3	98,2	95,4
Liberec	69,7	78,2	84	95,9	101,2	99,1
Hradec Králové	57,1	66,6	80,5	96,1	99,9	97,2
Pardubice	49,9	65	78,9	92,3	94,4	90,7
Olomouc	73,7	80,2	89,4	99,3	102,8	102,6
Vybraná města celkem	370,3	426,8	489,2	561,3	593,7	582,3
Česká republika	8 896,1	9 571,5	9 807,7	10 291,9	10 302,2	10 230,1
Podíl na obyv. ČR (v %)	4,2	4,5	5,0	5,5	5,8	5,7
Variační rozpětí (tis. obyv.)	23,8	15,5	12,5	10,9	8,4	11,9

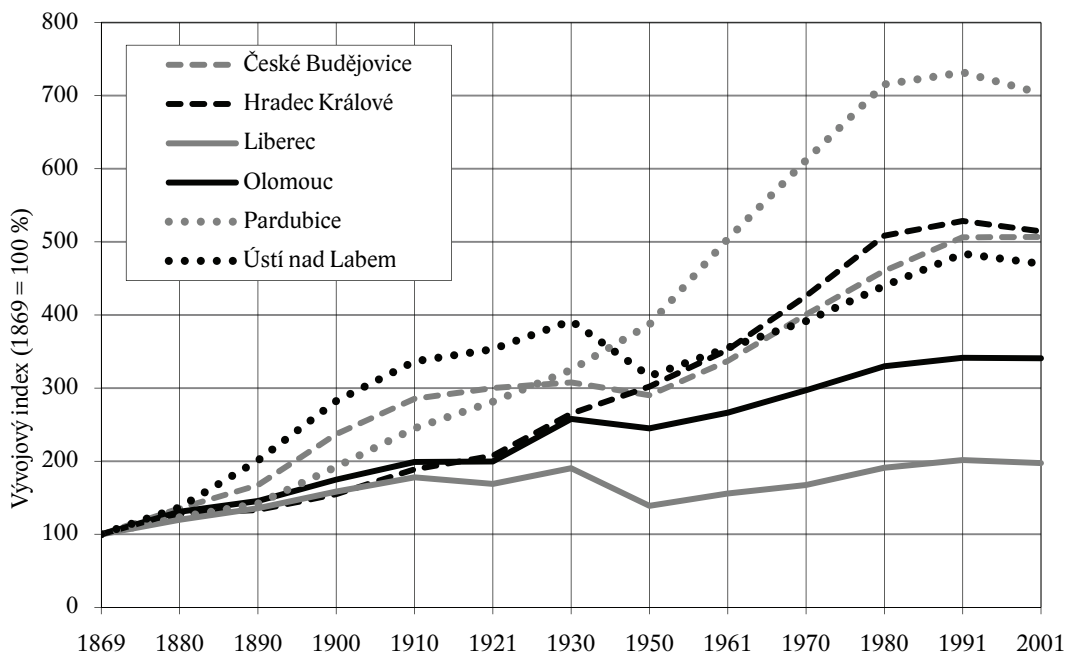
Zdroj: ČSÚ 2006

světové války, ale také v důsledku vzniku nové státní hranice. Rychlost populačního růstu v prvních čtyřiceti letech období našeho pozorování si v dekadě, v níž se tato válka odehrála, uchovaly pouze Hradec Králové a Pardubice. U Českých Budějovic a Ústí nad Labem kleslo tempo růstu přibližně na třetinu předcházející úrovně, v případě Olomouce se vzestup počtu obyvatel prakticky zastavil a jediný Liberec, obdobně jako celé české země, zaznamenal prokazatelnou populační ztrátu. Ta však byla v relativním vyjádření výrazně, šesti- až sedminásobně vyšší než u republiky jako celku a dosáhla přibližně pětiprocentní hranice.

Vývoj ve dvacátých letech 20. století znamenal rehabilitaci dřívějších trendů a dynamiky populačního růstu sledovaných měst s výjimkou Českých Budějovic. Ta dosáhla takové úrovně, že je možné vývoj v daném úseku pozorování z hlediska přerušovaného trendu označit prakticky za kompenzační. U tří měst (Hradec Králové, Pardubice a Olomouc) z šesti byl totiž průměrný přírůstek počtu jejich obyvatel za

Obrázek 1 Celkový počet obyvatel v letech 1869–2001.

Obrázek 2 Dynamika vývoje celkového počtu obyvatel v letech 1869–2001.

období 1910–1930 vyšší než za předcházející čtyři desetky let. U Liberce ani obdobně hodnocená nadprůměrná tempa jeho populačního růstu nestačila kompenzovat ztráty zaznamenané ve druhé dekádě minulého století a u Českých Budějovic i ve 20. letech pokračoval výrazný pokles dynamiky sledovaných přírůstků, takže v obou případech o kompenzační intenzitě vzestupu počtu obyvatel vlastně nemůžeme hovořit. V případě Českých Budějovic bezesporu rozhodující roli sehrála změna polohy města vůči hranicím státu. Ta město a jeho zázemí z hlediska atraktivity a následně také intenzity územních vazeb posunula směrem k periferním oblastem státu.

Růst obyvatelstva sledovaných měst ve dvacátých letech 20. století byl jevem krátkodobým, který přerušily demografické důsledky hospodářské deprese ze začátku 30. let a v první polovině 30. let se měnící geopolitické situace v Evropě a z ní vyplývající nejistoty. Na ně pak analogickými důsledky navázal všeobecný pokles porodnosti související jak s hlubokým propadem úrovně plodnosti ve 30. letech, tak s výrazným poklesem počtu potenciálních matek v generacích narozených v letech 1915–1919 (ČSÚ, 2008). Období druhé světové války bylo na našem území obdobím zvýšené porodnosti, čehož jsou početní stavy generací narozených v první polovině 40. let nejspolehlivějším dokladem. Výsledný trend vývoje počtu obyvatel měst sledovaného souboru mezi sčítáními 1930 a 1950 tak určoval především vývoj do druhé světové války, bezprostředně před ní v souvislosti se zábořem pohraničí a zejména bezprostředně po ní, kdy došlo k zásadním transferům obyvatelstva. Po podpisu Mnichovské dohody opouštělo města na zabraném území zejména české a slovenské obyvatelstvo a stěhovalo se do vnitrozemí, po skončení války bylo odsunuto německé obyvatelstvo a na jejich místo přicházeli lidé ze všech částí znovu ustavené Československé republiky. Do sčítání v roce 1950 se však ani ve velkých, z hlediska osidlování atraktivních městech s původně vyšším nebo rozhodujícím podílem německého obyvatelstva nepodařilo deficit vzniklý v důsledku uvedených ztrát z předcházejících dvaceti let plně kompenzovat. V této souvislosti se nejedná pouze o vývoj počtu obyvatel Liberce a Ústí nad Labem, vyznačující se původně krajně vysokým podílem obyvatel německé národnosti, ale i České Budějovice a Olomouc s převahou českého obyvatelstva.

Obdobně jako v období mezi sčítáními 1910 a 1921, tak i mezi sčítáními 1930 a 1950 se vývoj politické, etnické a sociální situace u nás výrazněji nedotkl vývoje počtu obyvatel Hradce Králové a Pardubic. Ten v obou případech i nadále v neztenčené míře rostl, přičemž z hlediska hodnot vývojového indexu (obr. 2) byla změna pozorovaná mezi lety 1930 a 1950 v případě Pardubic podstatně výraznější než v předcházejících dvaceti letech a v případě Hradce Králové byla co do počtu obyvatel zhruba stejná.

Výsledky sčítání z roku 1950 tak poskytly značně odlišný obraz vnitřní diferenciaci sledovaného souboru měst, než jaký vykreslily všechny předcházející cenzy. Liberec v prvním poválečném cenzu vykázal ve srovnání s rokem 1930 o 27 % nižší počet obyvatel a pozici populačně největšího ze sledovaných měst postoupil Olomouci. Naproti tomu obyvatelstvo Pardubic v celém období let 1869 až 1950 vykazovalo téměř lineární růst, což v důsledku popsanych vývojových oscilací na opačném konci variační řady vedlo k poklesu variačního rozpětí v souboru sledovaných měst o více než 55 % hodnoty pozorované v roce 1930. Došlo tak k určité homogenizaci sledovaného souboru měst, která v roce 1950 zatím jen naznačila možné posuny v jeho vnitřní diferenciaci podle regionálního významu. Těm dalo plný průchod až budování tzv. vyspělého socialismu v letech následujících.

Období socialismu se vyznačovalo výraznou nivelizací cílů územního rozvoje a jejich poměrně účinného naplňování s pomocí centrálně řízeného rozmístování bytové výstavby. Vývoj počtu obyvatel dle výsledků sčítání mezi lety 1950 a 1991 tyto skutečnosti dokládá. Již tak relativně nízká velikostní heterogenita sledovaného souboru měst se po celé období dále snižovala a kolem roku 1991 dosáhla vůbec nejnižší hodnoty. V té době totiž rozdíl populační velikosti mezi městem v souboru nejlidnatějším (Olomoucí) a nejméně lidnatým (Pardubicemi) činil jen asi 8 tis. obyvatel, což je jedna sedmina největšího rozdílu, který byl zjištěn při sčítání v roce 1910, kdy navíc celkový počet obyvatel všech šesti dotčených měst představoval méně než polovinu stavu zjištěného v roce 1991.

Celospolečenské změny po roce 1989 vytvořily podmínky pro postupné uplatnění přirozené diferenciacie v ekonomické výkonnosti měst i celých regionů. Ta se přes nemalé překážky, především po větší část 90. let zmrazenou bytovou výstavbu, stačila do roku 2001 projevit novým, i když v té době ještě ne zcela prokazatelným růstem diferenciacie souboru stotisícových měst související jak se změnou trendu vývoj počtu obyvatel, tak s celkovou transformací regionálního systému České republiky a jeho napojení na evropské regionální struktury.

V letech 1991 až 2001 jen České Budějovice a Olomouc přitom byla jediná dvě města, která v územním vymezení platném na počátku roku 2005 nezaznamenala mezi lety 1991 a 2001 významnější pokles početního stavu obyvatelstva. Ostatní sídla ze souboru ztratila mezi dvěma až čtyřmi procenty obyvatel, z nich nejvíce Pardubice, které svůj více než století trvající dynamický růst zakončily de facto již někde mezi lety 1970 a 1980. Ve skutečnosti však ztráta postihla všechna města a byla bezpochyby větší, než jakou vykazala statistika, neboť v roce 2001 byla kategorie obyvatel rozšířena o cizince s vízem nad 90 dnů (s povolením k dlouhodobému pobytu). Zdrojem skutečných populačních ztrát bylo zejména na počátku 90. let probíhající oddělování okrajových částí měst, dřívějších samostatných obcí, a později, ve druhé polovině dekády také úbytek přirozenou měnou v důsledku propadu porodnosti a migrací v důsledku nemalých migračních ztrát. Ty souvisely zejména s narůstajícími projevy suburbanizačních tendencí.

VÝVOJ CELKOVÉHO POČTU OBYVATEL A BILANCE JEHO SLOŽEK (1996–2007)

Vývoj v posledních sedmi letech (2001–2007), za něž máme v současném intercenzálním období k dispozici potřebné údaje, stejně jako pohled do každoročních výstupů bilancí obyvatelstva z 90. let však ukazují na ne zcela jednoznačný vývoj počtu obyvatel (tab. 2).

Ve světle nejnovějších údajů zjišťujeme, že uvedená stagnace počtu obyvatel Českých Budějovic a Olomouce mezi posledními sčítáními, v době, kdy ostatní města obyvatelstvo ztrácela, byla patrně jen důsledkem určitého časového posunu nástupu obecných vývojových změn. Většina sledovaných měst (s výjimkou Hradce Králové) se již jakoby „odrazila od dna“ a jejich obyvatelstvo opět početně roste. Například Liberec se v závěru roku 2007 dokonce dostal nad úroveň z počátku roku 2001 a znovu se ocitl v bezprostřední blízkosti stotisícové hranice. Vzhledem k dosavadnímu vývoji v největším městě skupiny, v Olomouci, má Liberec zároveň reálnou šanci stát se po dlouhé době opět největším stotisícovým městem. Tento u většiny sledovaných celků zatím jen naznačený obrat ve vývoji by však prakticky nemohl nastat bez změny definice obyvatele České republiky, resp. bez jejího rozšíření

Tabulka 2 Celkový počet obyvatel (1996–2007; v tis. obyvatel)

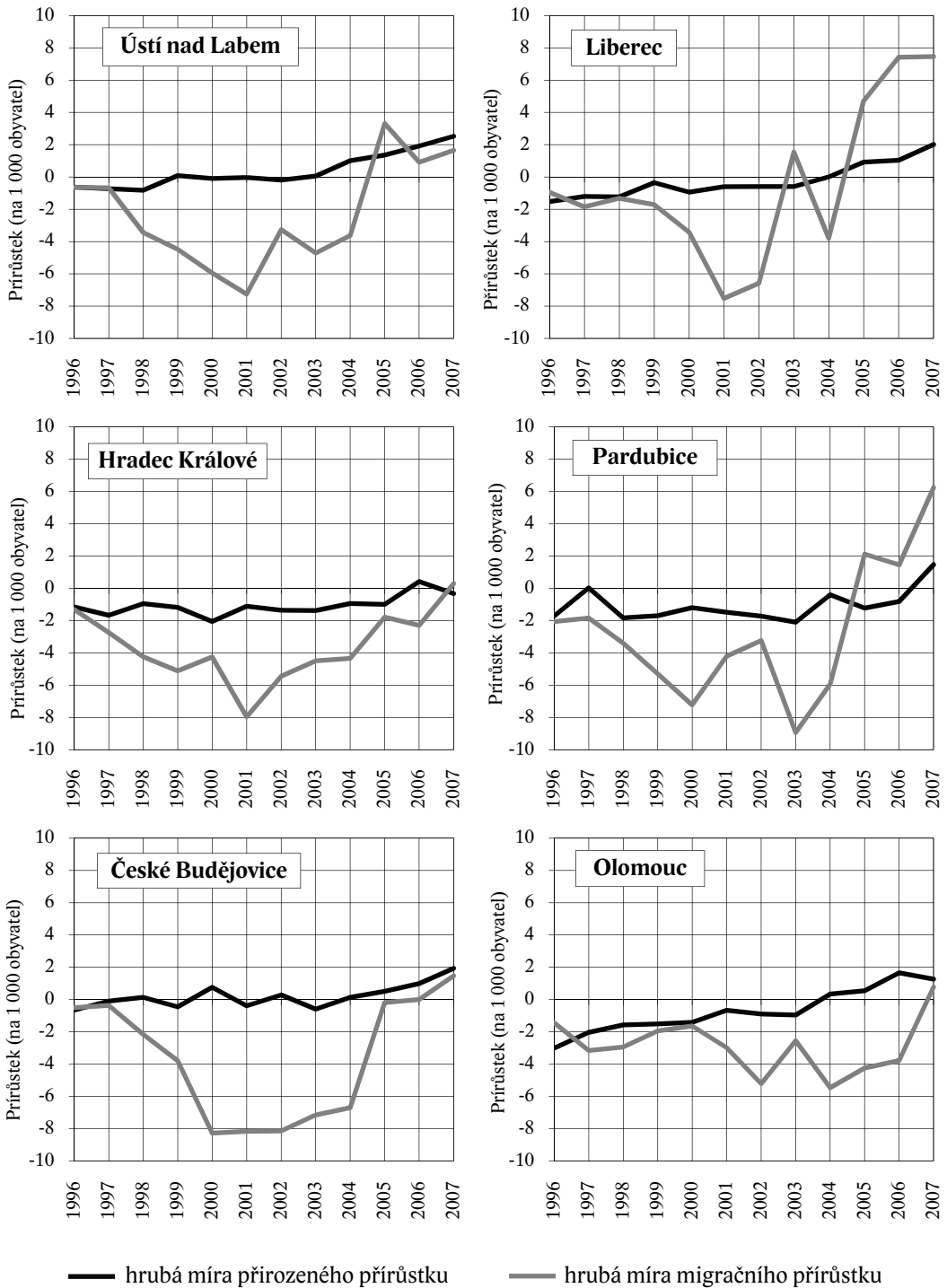
	1996	1997	1998	1999	2000	2001
České Budějovice	99,7	99,6	99,4	99,1	98,6	97,2
Ústí nad Labem	97,1	97,0	96,7	96,3	95,8	95,2
Liberec	100,5	100,2	99,9	99,7	99,4	98,8
Hradec Králové	100,4	100,1	99,6	99,0	98,4	96,8
Pardubice	93,3	93,1	92,7	92,4	91,7	90,4
Olomouc	104,6	104,1	103,6	103,2	102,9	102,4

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
České Budějovice	96,4	95,6	94,9	94,6	94,7	94,9
Ústí nad Labem	94,7	94,3	94,0	94,1	94,4	94,8
Liberec	98,0	97,7	97,6	97,7	98,4	99,3
Hradec Králové	96,1	95,5	94,9	94,6	94,3	94,3
Pardubice	89,9	89,2	88,5	88,2	88,3	88,9
Olomouc	101,9	101,4	101,0	100,6	100,3	100,3

Zdroj dat: ČSÚ 2009.

o cizince s uděleným dlouhodobým vízem resp. povolením k dlouhodobému pobytu, k němuž došlo v roce 2001, ale které se ve statistikách výrazněji projevilo až po roce 2004.

Na populačním vývoji se v dnešním stále více a více propojeném světě podílejí významně všechny tři složky tohoto procesu: porodnost, úmrtnost a migrace, přičemž role migrační složky všeobecně roste. Ne jinak tomu je i v případě našich měst. Také u nich totiž můžeme v současnosti pozorovat podstatné změny v postavení jednotlivých složek ve výsledném reprodukčním procesu. Všeobecný vzestup porodnosti po roce 2001 a stagnující, případně jen mírně rostoucí počet úmrtí v přepočtu na celkový počet obyvatel zvýšily význam porodnosti, značně zredukovaný vývojem v předcházejícím desetiletí. V průběhu posledních jednoho až čtyř let můžeme u měst ze souboru stotisícových měst opět pozorovat kladné hodnoty přirozeného přírůstku. Skutečnost, že rozdíl v intenzitě porodnosti a úmrtnosti nebyl v období let 1996–2007 u žádného ze sledovaných měst významněji větší než dvě události na 1 000 obyvatel, ukazuje, že přirozená měna neměla v tomto období zásadní vliv na vývoj početního stavu populace. Ve většině případů proto o charakteru i celkovém rozsahu reprodukce rozhodovala migrace, přesněji charakter a rozsah výsledné migrační bilance (obr. 3).

Obrázek 3 Přirozená měna a migrace ve vývoji obyvatelstva (1996–2007).

POHLAVNÍ A VĚKOVÁ STRUKTURA OBYVATEL (1996–2007)

Populační vývoj, zejména jeho přirozená složka, je v každém momentu determinována nejen úrovní plodnosti a úmrtnosti, ale vzhledem k jejich výrazné diferenciaci podle pohlaví a věku také demografickou strukturou obyvatelstva. Proto pozorované vývojové změny porodnosti a úmrtnosti mohou za určitých podmínek odrážet spíše nepravidelnosti pohlavní a věkové struktury než změny v pozadí stojícího řádu rození nebo vymírání obyvatel. Příkladem nám v tomto případě může posloužit například recentní stagnace počtu zemřelých přes pokračující dynamický pokles úrovně úmrtnosti. K této situaci vede nasouvání početných ročníků narozených ve válečných a poválečných letech do vyšších věkových hladin, do hladin s významně vysokým rizikem úmrtí.

Podíl mužů se ve sledovaných městských populacích pohybuje kolem hodnoty 48,0 % a je v čase relativně stabilní. V porovnání s poměrem pohlaví v celé populaci jsou „městské“ hodnoty poněkud nižší, přičemž rozdíl se pohybuje nejčastěji v rozmezí 0,5 až 1,0 procentního bodu. Tento stav je poplatný dvěma faktorům – dlouhodobě vyššímu podílu žen na migračních prouděch směřujících do měst v rámci vnitřní migrace a všeobecně nižší porodnosti a následně i nižšímu podílu dětské složky na obyvatelstvu větších měst. V dětské složce je totiž vzhledem k stabilně vyššímu zastoupení chlapců mezi narozenými nejvýraznější početní převaha mužů nad ženami. Zaznamenané drobné posuny ve struktuře obyvatel podle pohlaví směrem k početní rovnováze, které u většiny měst ze souboru můžeme v poslední době pozorovat, souvisí v první řadě s růstem významu zahraniční migrace, jmenovitě její imigrační složky, jíž se vzhledem k převažujícímu ekonomickému účelu pohybu přes hranice účastní ve větší míře muži než ženy. Současně se vyšší podíl mužů objevuje u měst vykazujících dlouhodobě vyšší porodnost a naopak. České Budějovice (48,3 % mužů ke konci roku 2007) spolu s Pardubicemi (48,3 %) a zejména s Ústím nad Labem (48,5 %) patří k populacím s vyšším podílem mužů a tedy bližším rovnovážné pohlavní struktuře obyvatelstva. Na druhé straně řady stotisícových měst stojí Olomouc s nejvýrazněji femininní populací (jen 47,3 % mužů).

Poslední zmíněný faktor – porodnost – je potenciálně nejvýraznějším a jediným dlouhodobým inhibítorem demografického stárnutí. Působí jak bezprostředně, tak i zprostředkovaně, přes reprodukci následných generací. V současnosti dosahovaná úroveň tohoto procesu však není dostatečná pro zastavení stárnutí obyvatelstva, nejvýraznějšího demografického procesu současnosti a blízké budoucnosti. Ten v posledních letech nabral na dynamice především díky přechodu početných generací narozených ve 40. a 50. letech dvacátého století do vyššího než průměrného věku jednotlivých populací, případně přes nominální věkové hranice obvykle používané pro monitoring vývoje věkové struktury obyvatelstva a jeho stárnutí (nejčastěji 60 nebo 65 let věku, případně věková hranice vzniku nároku na plný starobní důchod).

Použijeme-li k měření demografického stáří sledovaných městských populací průměrný věk obyvatelstva, který je jako jeden z mála používaných ukazatelů založen na věku všech příslušníků dané populace, zjistíme, že v polovině 90. let jeho hodnota v průměru odpovídala hodnotě za Česko jako celek, i když při zřetelné vnitřní diferenciaci našeho nevelkého souboru. O dvanáct let později však průměrný věk obyvatelstva stotisícových měst s výjimkou Ústí nad Labem byl znatelně vyšší než průměrný věk obyvatel Česka. Hlavní roli zde sehrály především dva faktory. V prvním případě se jím stal nezanedbatelný odliv mladšího obyvatelstva migrací, ať již v rámci suburbanizačních tendencí nebo

Tabulka 3 Průměrný věk obyvatel (1996–2007)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
České Budějovice	37,2	37,5	37,9	38,2	38,7	39,1
Ústí nad Labem	36,7	37,0	37,3	37,6	37,9	38,4
Liberec	37,8	38,2	38,5	38,8	39,1	39,4
Hradec Králové	38,6	39,1	39,4	39,9	40,2	40,7
Pardubice	37,9	38,2	38,6	39,1	39,5	40,4
Olomouc	37,6	37,9	38,3	38,6	39,0	39,3
Česká republika	37,6	37,9	38,2	38,5	38,8	39,0
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
České Budějovice	39,6	39,9	40,3	40,6	40,8	41,0
Ústí nad Labem	38,6	38,8	39,0	39,2	39,4	39,6
Liberec	39,7	39,9	40,2	40,3	40,5	40,6
Hradec Králové	41,1	41,4	41,7	42,0	42,3	42,5
Pardubice	40,7	41,1	41,4	41,7	41,9	42,0
Olomouc	39,6	39,9	40,2	40,5	40,8	40,9
Česká republika	39,3	39,5	39,8	40,0	40,2	40,3

Zdroj dat: ČSÚ 2009.

stěhování se na větší vzdálenosti za prací. Ve druhém případě se jedná o důsledek specifických nepravidelností věkové struktury městského obyvatelstva, konkrétně vyššího relativního zastoupení generací hlavních nositelů procesu intenzivní urbanizace období socialismu, které v uplynulých letech přecházely do vyšších věkových hladin, než představuje průměrný věk, a dále stárnuly. Jestliže v roce 1996 bylo obyvatelstvo Olomouce stejně staré jako obyvatelstvo Česka a populace Českých Budějovic a Ústí nad Labem byly ještě o poznání mladší, pak o dvanáct let později byla mladší než celorepubliková pouze populace Ústí nad Labem (tab. 3). Obyvatelé Hradce Králové přitom vykázali průměrný věk o více než 2 roky vyšší než obyvatelé České republiky. Jestliže průměrný věk se celorepublikově zvyšoval o jeden rok v průměru za čtyři roky, v případě pozorovaných měst to bylo přibližně za tři roky. Výjimku představovaly populace Ústí nad Labem a Liberce, které však přesto demograficky stárnuly rychleji než obyvatelstvo Česka. České Budějovice spolu s Pardubicemi pak zaznamenaly vůbec nejvyšší přírůstek hodnoty sledovaného ukazatele, a to o 4,3 resp. 4,4 roku za období let 1995 až 2007.

Demografické stáří populace měřené zastoupením vybraných věkových skupin poskytuje poněkud jiný úhel pohledu na proces stárnutí obyvatelstva, i když základní rysy a diferenciacie sledovaného souboru měst zůstávají v zásadě zachovány. Zastoupením dětské složky v obyvatelstvu stotisícových měst v roce 1995 bylo v průměru stejné jako u obyvatel Česka, pozorovaný podíl seniorů (osob ve věku 65 let a starších) však byl však významně nižší. Propad úrovně porodnosti v polovině 90. let postihl sledované městské populace daleko výrazněji než zbytek republiky a v důsledku toho podíl dětské složky ve

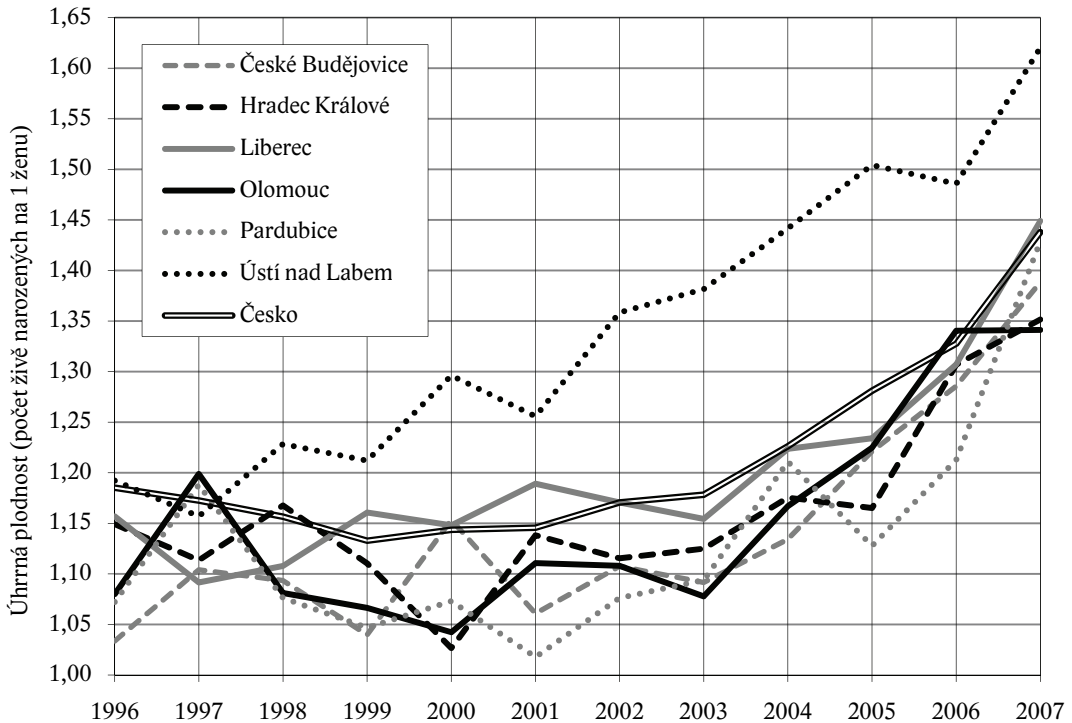
městech ke konci roku 2007 poklesl významně pod aktuální celorepublikovou úroveň, avšak opět s výjimkou Ústí nad Labem, kde pokles porodnosti byl ze všech měst nejmenší. Neméně výrazné byly změny na druhém konci věkové struktury, v kategorii seniorů. Jestliže v roce 1995 vykazovala naše stotisícová města znatelně nižší relativní podíl osob ve věku 65 a více let, potom po dvanácti letech se situace zcela změnila a naopak městské populace se nejčastěji prezentovaly jako významně starší než obyvatelstvo Česka. Výjimku tentokrát tvořila města Ústí nad Labem a Liberec, v jejichž případě byl podíl seniorů prakticky stejný nebo jen o málo menší než v českých zemích jako celku. Je to důsledek již uvedených specifických rysů věkové struktury obyvatel velkých měst představovaných v tomto případě vyšším relativním zastoupením generací nositelů procesu intenzivní urbanizace období socialismu, jejichž početně nejsilnější generace se po roce 1995 začaly nasouvat přes hranici seniorského věku. Důsledkem těchto poměrně rozsáhlých změn je rapidní růst indexu stáří klasicky definovaného jako podíl seniorské a dětské složky populace. Jeho hodnota pro Česko vzrostla v období našeho pozorování přibližně o 40 %, kdežto ve sledovaném souboru měst její přírůstek překračoval v průměru 60 % výchozí hodnoty. V případě nejrychleji stárnoucích populací Českých Budějovic a Pardubic pak bylo dosaženo nárůstu hodnot indexu stáří o více než 80 %. Ke konci roku 2007 pouze v Ústí nad Labem žilo více dětí než seniorů, v ostatních lokalitách i v Česku jako celku byl v té době již počet seniorů vyšší než počet dětí ve věku do patnácti let.

PLODNOST A PORODNOST (1996–2007)

Konkrétní úroveň porodnosti je výslednicí celkové úrovně plodnosti, jejího rozložení podle věku na straně jedné a počtů žen v příslušných věkových skupinách v rámci celého intervalu rodivého věku (15–49 dokončených let) na straně druhé. Přitom se jedná o dva relativně rovnocenné parametry. Vysoká úroveň plodnosti při nízkém počtu potenciálních matek totiž vede k obdobnému výsledku jako všeobecně nízká intenzita plodnosti v kombinaci s vyššími počty žen v rodivém věku.

V průběhu 90. let dvacátého století došlo v Českých zemích k prudkému poklesu porodnosti v důsledku, který zasáhl všechny regionální i lokální populace a všechny sociokulturní skupiny obyvatelstva bez výjimky. Tento pokles byl způsoben výrazným snížením úrovně plodnosti prakticky ve všech věkových skupinách, což ve svém důsledku vedlo k propadu hodnoty míry úhrnné plodnosti, která určuje, kolik dětí by se v průměru narodilo živě jedné ženě za celé její reprodukční období za předpokladu, že by tato žena po celé toto období byla postupně vystavena intenzitám plodnosti podle věku zjištěným nebo stanoveným pro určitý časový interval.

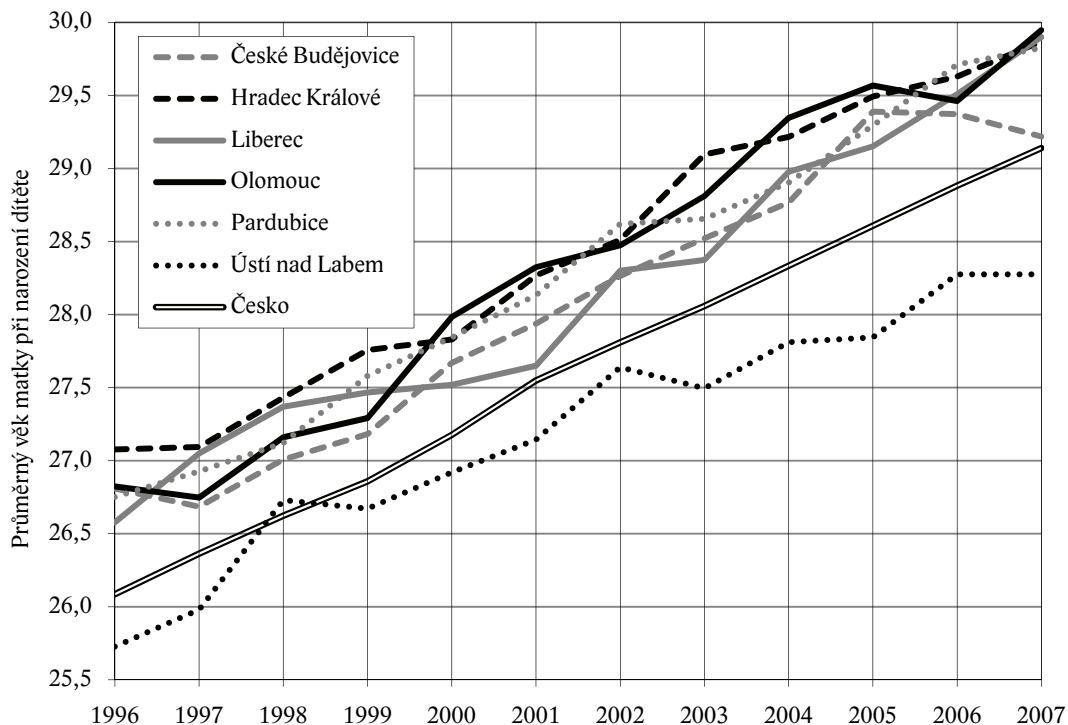
Naznačené změny v celkové úrovni a struktuře plodnosti byly nejvýraznějšími změnami tohoto procesu v moderních dějinách obyvatelstva Česka. Přitom se odehrály v poměrně krátkém období situovaném z větší části do první poloviny 90. let. Na přelomu 80. a 90. let se hodnota úhrnné plodnosti u nás pohybovala na úrovni přibližně 1,90 živě narozeného dítěte na jednu ženu. Stačilo však pouhých pět let, aby se hodnota tohoto ukazatele propadla na úroveň nižší než 1,20 dítěte, kde setrvala až do roku 2003. Teprve v posledních přibližně pěti letech, a to prakticky poprvé od poloviny 70. let, zaznamenáváme prokazatelný vzestup plodnosti, když její celková úroveň postupně vzrostla až na 1,44 dítěte na jednu ženu v roce 2007.

Obrázek 4 Úhrnná plodnost (1996–2007).

V rámci poklesu plodnosti se její intenzita snížila ve všech dříve rozhodujících věkových skupinách, přesněji u žen mladších než 27 let, přičemž ve věkových skupinách do 24 let věku je v současnosti, bez ohledu na podstatný vzestup celkové plodnosti, dosahováno pouze pětinných až polovičních intenzit v porovnání s hodnotami pozorovanými na počátku 90. let. Naopak ve vyšším věku, jmenovitě nad 30 let, je současná úroveň plodnosti dvojnásobná až trojnásobná v porovnání se situací před patnácti lety, přičemž vývoj směřuje k dalšímu růstu pozorovaných hodnot. V důsledku těchto strukturálních změn došlo k posunu průměrného věku ženy při narození dítěte z hladin nižších než 25 let až na 29,1 roku v roce 2007.

Poslední pokles plodnosti byl natolik razantní a hluboký, že počty narozených v celostátním měřítku se v průběhu pěti let snížily o desítky procent, a to bez ohledu na skutečnost, že do věku dříve nejvyšší intenzity plodnosti se začaly nasouvat velmi početné generace žen narozených v průběhu 70. let. Od nich se původně očekávalo, že jejich účast na reprodukci povede ke vzniku druhotné nepravidelnosti věkové struktury, tzv. populační vlny, vyvolané primární vlnou ze 70. let. Současný vzestup hodnot úhrnné plodnosti přichází naopak v době, kdy tyto početné ročníky ustupují z reprodukční scény a postupně přenechávají své místo generacím mladším a podstatně méně početným. Výslednicí popsanych změn je pak relativně intenzivní vzestup porodnosti, který můžeme v populaci České republiky v posledních letech pozorovat.

Obrázek 5 Průměrný věk matky při narození dítěte (1996–2007)

Plodnost žen ve skupině stotisícových měst prošla obdobným, i když poněkud méně radikálním vývojem, neboť ženy velkých urbanizovaných celků v minulosti prakticky vždy vykazovaly nižší plodnost než ženy na zbytku území státu. Charakteristiky plodnosti včetně průměrného věku matky v takových celcích tradičně odpovídají vyššímu stádiu vývoje daného procesu a časově předcházejí vývoji charakteristik v celé populaci České republiky. Tato skutečnost koresponduje s poznatkem, že regionální centra obvykle hrají roli sekundárních center prostorového šíření inovací včetně změn demografického chování.

Ve všech časových horizontech od roku 1996 se populace měst z našeho souboru vyznačují v průměru výrazně nižší úrovní celkové plodnosti při výrazněji nižší úrovni tohoto procesu u žen mladších než 27 let a naopak vyššími pozorovanými hodnotami ve vyšších věkových skupinách. To logicky vede k celkově vyššímu průměrnému věku matky při narození dítěte ve stotisícových městech než v celostátní populaci. Výjimku tvoří pouze město Ústí nad Labem s početnější romskou komunitou, která se režimem reprodukce odlišuje od ostatního obyvatelstva jako celku. Průběh a rozsah změn struktury plodnosti podle věku v případě regionálních center do značné míry odpovídá vývoji na celostátní úrovni. Vývoj vedoucí k poklesu úrovně plodnosti před rokem 1996 započal v případě metropolitní oblasti a regionálních center poněkud dříve než ve zbytku republiky. Tento časový posun měl dlouhodobější charakter a po větší část období poklesu činil přibližně dva až tři roky.

V současném stádiu vzestupu celkové intenzity plodnosti se role poněkud obrátily a stotisícová města s výjimkou Ústí nad Labem za Českou republikou ve vývoji hodnot míry úhrnné plodnosti „zaostávají“ (obr. 4).

Pozorované časové odstupy jsou však ve většině případů i v průměru celé skupiny relativně malé až nevýznamné. Pouze České Budějovice, Olomouc a Hradec Králové vykázaly v roce 2007 hodnoty míry úhrnné plodnosti prokazatelně nižší než Česká republika, nicméně vzhledem k aktuální dynamice vývoje nepředstavují ani tyto zjištěné rozdíly v dosahovaných hodnotách časový odstup větší než jeden rok. Úhrnná míra plodnosti v souboru sledovaných měst totiž v roce 2007 dosahovala hodnot v rozmezí 1,35 až 1,45, resp. 1,62 (v Ústí nad Labem) živě narozeného dítěte na jednu ženu oproti hodnotě 1,44 za ČR a průměrný věk matky při narození dítěte se pohyboval v rozmezí 28,2 (u ústeckých matek), resp. 29,2 až 30,0 roku v ostatních městech našeho souboru při již uvedeném celostátním průměru 29,1 roku (obr. 5).

Popsaný vývoj plodnosti především v sestupové fázi z první poloviny 90. let nemá co do intenzity a závažnosti v moderní historii naší populace obdoby a byl odrazem probíhající ekonomické a sociální transformace české společnosti a především pak odrazem radikálně se měnících hodnotových orientací mladých lidí. Faktorem, který bezprostředně podmínil snižování ročních ukazatelů úrovně plodnosti, byla snaha mladých svobodných lidí o oddálení vstupu do manželství (eventuálně nesezdaného soužití či jiné formy partnerského svazku) a odložení rodičovství na pozdější dobu, přičemž se současně měnilo také demografické chování osob žijících v partnerském svazku. Navíc u žen s jedním dítětem se projevovala zřetelná tendence dále nezvětšovat již dosaženou velikost rodiny. Všechny tyto tendence se přitom výrazněji projeví v městském (velkoměstském) než ve venkovském prostředí.

ÚMRTNOST (1996–2007)

Daná úroveň úmrtnosti vyjádřená počtem zemřelých nebo jejich přepočtem na 1 000 obyvatel bez rozdílu věku (hrubou mírou úmrtnosti) je obdobně jako v případě analogických indikátorů porodnosti výslednicí celkové úrovně sledovaného procesu, jejího rozložení podle pohlaví a věku na straně jedné a počtů mužů a žen v příslušných věkových skupinách v rámci kompletní věkové struktury na straně druhé. Přitom se opět jedná o dva relativně rovnocenné parametry. Vysoká úroveň úmrtnosti při nízkém počtu či podílu osob ve vyšším věku vede k obdobnému výsledku jako všeobecně nízká intenzita úmrtnosti v kombinaci s vyšším počtem, resp. podílem osob ve věku vyšší a vysoké intenzity úmrtnosti.

Aktuální vývoj úmrtnosti v Česku je do značné míry ovlivňován dnes již historickou skutečností, kterou je dlouhodobá stagnace úmrtnostních poměrů, jíž jsme byly svědky mezi koncem 50. a polovinou 80. let dvacátého století. V té době se úroveň úmrtnosti u nás prakticky nezměnila. To s ohledem na změny v úmrtnosti, které se odehrály v oné době v západní Evropě, vedlo k nahromadění značného vývojového potenciálu v oblasti úmrtnosti obyvatel České republiky. Tento potenciál je nyní, při našem postupném přibližování se k hodnotám parametrům sociálně ekonomického rozvoje nevyspělejší části světa, uvolňován. Jeho uvolňování vede k růstu celkové úrovně úmrtnosti, který se vyznačuje nejen svou výraznou dynamikou, ale i rovnoměrným rozložením v čase (Burcin a Kučera, 2008). Při analýze změn úmrtnosti přitom pozorujeme jak těsné analogie teritoriální, ať již navenek, mezi různými populacemi, nebo uvnitř, mezi subpopulacemi dané populace, tak také podstatné podobnosti průběhu řady dílčích, převážně strukturálních změn.

Tři desítky let stagnace resp. velmi pomalého poklesu úmrtnosti v Česku byly v poslední třetině 80. let dvacátého století vystřídány zřetelným poklesem úmrtnosti mužů i žen. Na rozdíl od většiny ostatních postkomunistických zemí nebyl u nás tento pozitivní trend počátkem 90. let přerušen vzestupem úmrtnosti v důsledku sociálních otřesů, ale naopak ještě zesílil a dodnes, na první pohled překvapivě, neztratil prakticky nic na své síle, kterou v průběhu 90. let postupně získal. Naděje dožití dosahující v roce 1989 u mužů 68,1 roku a u žen 75,4 let vzrostla do roku 2007 na 73,7 resp. na 79,9 let. Z mezinárodních srovnání vyplývá, že Česká republika se průměrným ročním přírůstkem naděje dožití při narození ve výši přibližně čtvrt roku za jeden kalendářní rok řadí u obou pohlaví k zemím s nejdynamičtějším poklesem úmrtnosti v Evropě (Burcin, 2008). Přitom zlepšování úmrtnostních poměrů je patrné zejména u těch sociodemografických skupin, které v minulosti vykazovaly nižší hodnoty naděje dožití. Z pohledu věkové struktury bylo největšího pokroku dosaženo u kojenecké úmrtnosti a úmrtnosti starších osob – seniorů všech věkových kategorií. U mužů se na celkovém zlepšení úmrtnostních poměrů významně podílela také úmrtnost ve středním věku, tj. ve věkové skupině 40–59 let.

Popsané celostátní změny se v hlavních obrysech promítnuly také do úmrtnosti ve skupině pozorovaných měst. Úmrtnost jejich obyvatel prošla ve sledovaném období prakticky shodným vývojem. Je to dáno především obdobnými životními podmínkami obyvatel stotisícových měst, mimo jiné také srovnatelnou dostupností základní a především specializované zdravotní péče, obdobnou sociodemografickou strukturou obyvatelstva a v neposlední řadě kvalitou životního prostředí.

Na základě komparace úmrtnosti celkové úmrtnosti vyjádřené nadějí dožití při narození můžeme konstatovat, že opět s výjimkou města Ústí nad Labem je zbytek skupiny poměrně homogenní. Společným rysem těchto městských populací jsou významně vyšší dosahované hodnoty naděje dožití, tedy nižší úroveň celkové úmrtnosti, než jaké pozorujeme na celostátní úrovni. Ve tříletém období 2005–2007 byla u pětice měst hodnota naděje dožití mužů o jeden až dva roky vyšší než za Česko jako celek. V případě žen byly analogické rozdíly poněkud nižší, což je při hodnotách nad 80 let vcelku logické, neboť ty jsou významně blíže současným pomyslným limitám délky lidského života než hodnoty naděje dožití kolem 75 let pozorované u mužů. Období tří kalendářních let, za něž ukazatele úmrtnosti počítáme, v našem případě odpovídá požadavku na elementární reprezentativnost vypočtených hodnot, neboť stotisícová populace není ze statistického hlediska dostatečně velkým souborem pro analýzu dle pohlaví a věku, byť v detailu pětiletých věkových skupin.

Porovnáme-li hodnoty naděje dožití při narození obyvatel jednotlivých měst z našeho souboru na počátku druhé poloviny 90. let (1996–1998) s posledními dostupnými hodnotami z let 2005–2007 (tab. 4), zjišťujeme, že dynamika poklesu jejich úmrtnosti byla ve většině případů větší než v případě obyvatel Česka jako celku. Nahlíženo přes známé pravidelnosti difúze inovací nejen v prostoru Česka by to za určitých podmínek mohlo znamenat, že pokles úmrtnosti u nás ještě nedosáhl svého vrcholu a že tedy s největší pravděpodobností bude neméně intenzivně pokračovat i nadále.

Tuto hypotézu plně podporují i zjištěné rozdíly v naději dožití v přesném věku 60 let mezi většinou měst v souboru s Českou republikou. Nejde ani tak o to, že hodnota naděje dožití šedesátiletých je ve městech opět významně vyšší než v Česku jako celku, ale o to, že podíl naděje dožití v šedesáti letech na vlastní naději dožití při narození mužů i žen je přes vyšší hodnotu jmenovatele významně vyšší. Ve vyšším, postproduktivním věku je v současné době skryta a zároveň realizována největší část potenciálu dalšího

Tabulka 4 Naděje dožití (1996–1998 a 2005–2007)

	Období	Naděje dožití			
		při narození		ve věku 60 let	
		muži	ženy	muži	ženy
České Budějovice	1996–1998	72,5	78,8	17,4	22,0
	2005–2007	75,5	79,9	19,6	22,8
Ústí nad Labem	1996–1998	69,5	76,5	15,7	20,6
	2005–2007	72,6	79,3	17,7	22,2
Liberec	1996–1998	71,3	78,8	16,8	21,5
	2005–2007	74,2	80,7	18,9	23,3
Hradec Králové	1996–1998	72,9	79,3	18,5	22,0
	2005–2007	76,1	81,2	19,8	23,2
Pardubice	1996–1998	72,0	78,4	17,2	20,6
	2005–2007	75,0	81,2	19,2	23,5
Olomouc	1996–1998	70,7	77,7	16,5	20,9
	2005–2007	74,4	80,7	19,2	23,3
Česká republika	1996–1998	70,7	77,7	16,5	20,8
	2005–2007	73,3	79,7	18,2	22,3

Zdroj dat: vlastní výpočty.

poklesu celkové úmrtnosti. Proto větší odstup vybraných center a Česka právě v těchto věkových hladinách je dalším reálným příslibem následného růstu naděje dožití v ostatních městech a regionech a tím i v celé zemi.

Čísla použitá v předchozím případě pak signalizují ještě jednu skutečnost. Tou je za předpokladu plně srovnatelné intenzity kojenecké úmrtnosti z důvodu jejich velmi nízkých hodnot významně nižší úroveň úmrtnosti ve středním věku (40–59 let) u žen a mužů žijících ve stotisícových městech. Zároveň je to právě tento věkový úsek, který nejvýrazněji odlišuje strukturu úmrtnosti podle věku měst s intenzitou celkové úmrtnosti významně pod úroveň celostátního průměru (Hradec Králové a Pardubice u obou pohlaví a České Budějovice u mužů) od struktury pozorované u obyvatel měst s intenzitou úmrtnosti vyšší (Ústí nad Labem) nebo bližší uvedenému průměru (Liberec, Olomouc a u žen také České Budějovice). Důvody je možné hledat především v (etno)sociálním složení obyvatelstva, přičemž se však nejedná o jediný významný faktor popsané diference.

MIGRACE (1996–2007)

Vývoj obyvatelstva měst, jeho početní stav a pohlavně věková struktura jsou v rozhodující míře formovány migrační bilancí – celkovými počty a strukturou přistěhovalých a vystěhovalých. Ve srovnání s přirozenou reprodukcí je charakter migrační bilance variabilnější jak v čase, tak i v prostoru. Zatímco plodnost a do značné míry i úmrtnost jsou více vázány na celospolečenské populační klima, jsou migrační procesy, resp. jejich intenzita, výrazněji závislé na působení lokálních a regionálních faktorů.

Tabulka 5 Migrační bilance (průměrné roční počty)

	Období	Vystěhování	Přistěhování	Saldo
České Budějovice	1996–2004	1 465	1 952	–488
	2005–2007	2 458	2 417	41
Ústí nad Labem	1996–2004	1 377	1 738	–361
	2005–2007	2 290	2 106	184
Liberec	1996–2004	1 323	1 604	–281
	2005–2007	2 836	2 193	643
Hradec Králové	1996–2004	1 276	1 708	–432
	2005–2007	2 341	2 460	–119
Pardubice	1996–2004	1 132	1 557	–425
	2005–2007	2 225	1 935	290
Olomouc	1996–2004	1 518	1 828	–311
	2005–2007	2 033	2 275	–242

Zdroj dat: ČSÚ 2009, vlastní výpočty.

Hlavní vývojové trendy migrace jsou úzce vázány na vývoj sídelních systémů, především na jednotlivé fáze procesu urbanizace. V počáteční fázi urbanizace byla migrační mobilita obyvatelstva vyjádřena především jednosměrně orientovaným stěhováním z venkova do měst. Výrazným podnětem byl především rozvoj průmyslové funkce měst názorně zachycený mimo jiné také v prezentovaných historických vývojových řadách počtu obyvatel v souboru stotisícových měst v České republice.

Vývoj migrace na území České republiky má řadu shodných rysů s výše naznačenými obecnými trendy, avšak v řadě případů byl a dodnes je poznamenán specifickou politickou a ekonomickou situací po větší část druhé poloviny 20. století. Sociálně nivelizační plánovací koncepce spolu s účinným mechanismem centrálně řízeného rozmístování bytové výstavby vedly k potlačení regionální selektivní funkce migrace, což se projevilo jednak v relativně plynulém snižování celkové migrační mobility obyvatelstva, tak i v postupném uzavírání migračních procesů do rámce relativně malých územních celků – převážně okresů. Významnou roli v tomto směru sehrála tzv. středisková soustava osídlení, jejíž koncept se stal od sedmdesátých let důležitým nástrojem plánovitého rozvoje vybraných malých a středních měst bez adekvátního koncepčního řešení pro velká města. Důsledkem tohoto vývoje bylo omezení růstu největších měst a zastavení suburbanizačních procesů, které se začaly rozvíjet již v meziválečném období.

V rámci přechodu do intenzivní fáze urbanizace dochází k rozvoji řady nových sídelních forem. Jedná se v první řadě o proces suburbanizace, při kterém dochází k územnímu rozšiřování urbanizovaného prostoru. Migrační proudy přitom směřují z center měst do jejich širšího zázemí a na významu tak získávají dekoncentrační proudy. Proces suburbanizace se ostatně stal hlavním faktorem úbytku obyvatelstva velkých měst České republiky v průběhu 90. let a v první polovině tohoto desetiletí. Teprve nová etapa bytové výstavby související s podstatným rozšířením dostupnosti hypotéčních úvěrů v posledních přibližně pěti letech znamenala obrat v migrační bilanci většiny našich měst včetně měst ze souboru stotisícových.

Nezanedbatelně k ní však přispělo také rozšíření obyvatelstva České republiky o cizince dlouhodobě pobývající na území státu na základě příslušného povolení v roce 2001 a rapidní nárůst jejich počtu v posledních pěti letech. Většina z nich se totiž koncentruje právě do velkých měst (Drbohlav, 2004). V posledním úseku pozorování tak dochází u našich velkých měst k vzestupu počtu obyvatel, přičemž migrační přírůstek je v tomto procesu nejméně stejně významnou složkou jako přírůstek přirozený. V případě Liberce a Pardubic pak migrační saldo opětovně hraje v procesu celkové reprodukce populačních struktur určující úlohu (viz obr. 3).

PERSPEKTIVY POPULAČNÍHO VÝVOJE

Budoucí populační vývoj stotisícových měst České republiky není příliš jednoznačný. Důvodů jeho nejednoznačnosti je hned několik. Za prvé je to nejasná budoucnost orientace migrace. Teprve nejbližší roky ukáží, nakolik je aktuální migrační příliv obyvatel do většiny sledovaných měst dlouhodobě udržitelným nebo jen dočasným jevem. Mnoho přitom bude záležet na rozsahu další bytové výstavby, která má s postupujícím nasycováním trhu tendenci stále více přitahovat „přespolní“ obyvatele. Na druhé straně lze u námi sledované kategorie měst reálně očekávat další prohlubování suburbanizačních a případně nástup desurbanizačních tendencí. Jejich vliv by v budoucnu mohl opět snadno převážit nad projevy dostředných tendencí a vést k záporným hodnotám migračního přírůstku obyvatel.

Obdobně jako migrace, ani přirozená měna nebude v dlouhodobější perspektivě příliš nakloněna dalšímu populačnímu růstu velkých měst, přestože plodnost žen ještě nějakou dobu s největší pravděpodobností poroste a celková intenzita úmrtnosti dále poklesne. Bude totiž stále ubývat potenciálních matek, zejména ve věku nejvyšší plodnosti, a naopak dále dynamicky poroste počet seniorů, tedy osob, které jsou vystaveny výrazně vyšším pravděpodobnostem úmrtí než zbytek populace. V důsledku toho se velká města v Česku pravděpodobně brzy vrátí k úbytkům obyvatelstva přirozenou měnou a možná i migrací. Zároveň se bezpochyby staneme svědky dalšího stárnutí obyvatelstva, i když to již nebude vzhledem k obecně vyšším výchozím hodnotám průměrného věku patrně tak intenzivní jako v celé populaci Česka.

Z hlediska obecních rozpočtů tak perspektivy vývoje obyvatelstva nejsou příliš příznivým vzkazem. Nejenom, že sledovaná města ve svých současných hranicích dlouhodoběji nebo dokonce vůbec nepřekročí kýženou hranici sto tisíc obyvatel a tím nedosáhnou na vyšší jednotkové dotace ze státního rozpočtu, ale vzhledem k zintenzivněnému stárnutí obyvatelstva a dalším sociodemografickým trendům působícím ve směru zvyšování sociálních výdajů poroste také tlak na výdajovou stránku rozpočtů všech stotisícových měst bez rozdílu.

LITERATURA

- Burcin, B. 2008: Vývoj odvratitelné úmrtnosti v České republice v období 1990–2006. *Demografie* 50, 15–31.
- Burcin, B.; Kučera, T. 2008: *Úmrtnost*. In *Populační vývoj České republiky 2007*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha, s. 57–71.
- Čermák, Z. 2004: Migration Aspects of Suburbanization in the Czech Republic. In Drbohlav, D., Kalvoda, J., Voženilek, V. eds.: *Czech Geography on the Dawn of the Millenium*. Olomouc: Czech Geographical Society and Palacky University in Olomouc, pp. 319–328.

ČSÚ 2006: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Praha, ČSÚ.

ČSÚ 2008: *Demografická příručka 2007*. Praha, ČSÚ.

ČSÚ 2009: *Databáze demografických údajů za obce ČR* [on-line]. Praha : ČSÚ, c2009 [cit. 2009-05-01]. Dostupný z WWW: http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm.

Drbohlav, D. 2004: *Migration Trends in Selected EU Applicant Countries. Volume II – The Czech Republic; The Times They Are A-Changing*. IOM, Vienna.

SUMMARY

Population development of cities of the Czech Republic with population more than 100.000

This contribution is devoted to population development of a specific group of the Czech Republic settlements – cities of a population size of circa 100,000 inhabitants. Six cities in question (České Budějovice, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice and Olomouc) representing an important group within the country settlement system share numerous common features with respect to population development. Population size itself and especially the fact of reaching the one hundred thousand inhabitants threshold, play a crucial role in the cities “social” status as well as to the volume of transfers from the state to municipal budgets. Therefore the submitted study deals with both general and specific features of population size and basic demographic structures developments of these cities in historical, recent and prospective perspectives. Observed demographic changes are analyzed on the background of analogical development of the entire group of settlements in question and the country itself. Besides stocks, also different flow numbers characterizing the role of natality, mortality and migration have been in scope of the presented research. Numbers show that population size of cities of a given category decreased in general between 1990 and 2001 especially due to suburbanization drain which brought numerous large cities inhabitants to rural areas in their vicinity. Since 2001 some of these cities reported a change of previously observed trends. However the experienced increase stems primarily from the newly adopted statistical definition of an inhabitant, nowadays covering also foreigners with a long term residence permit. Regarding age structures, cities are demographically getting older even more rapidly than the country as a whole. Following particular components of population change, one can state that total fertility has always lower intensity in cities than in the Czech Republic as a whole, regardless the stage of its development. At the same time, the fertility age profile is noticeably older. Mortality evaluated through life expectancy is estimated to be lower in cities, which can logically be seen as consistent, mainly due to a better access of their inhabitants to healthcare. Migration is a major factor of population development in the given category of urban settlements. In comparison with natural development, migration and its characteristics are much more variable over time. In some of the six observed cities the overall impact of migration was comparable to the impact of natural growth and in two of them (Liberec and Pardubice) substantially higher displaying a determining role in the process of population size and structures reproduction. Taking into account observed levels and developmental regularities of reproduction, the population future of the Czech Republic 100,000 inhabitant’s cities is rather uncertain. Large cities currently facing an economic recession resulting in a deep decline of new housing construction activities and less employment opportunities available can change again the demographic as well as spatial patterns of migration. Regarding these facts and taking into account general features of current age structures of population,

it is very likely that the cities observed will return to a population decline and the magic threshold will recede again. Thus budget transfers per capita will remain lower at the same time when recalculated expenditures will further grow due to unavoidable progressive ageing of population which has already started.